

20232⁺
Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

VÄSTERGÖTLAND

Edsvära, Larv,

Trävattna

20232

30/9 1949

Linnarsson, Linnar, 1949

13/11 1950

Svar på ULMA:s frågelista M 188 Vård av vilda träd 15 bl.4:o inkl.3 fotor

Brev, daterat 7/10 1949

2 " stor 4:o

Exc. OSD

(x)

tit Ö-1542 5000 1978-09

Topp huggning av lövträd.

Västergötland.

Trävattna sn.

Topp huggning av lövträd har förekommit ganska allmänt i socknar, som tillhöra Falbygden. I beteshagar, vilka tidigare varit slätterängar, särskilt sådana som ligga utmed något vattendrag, kan man än i dag finna askar, som varit topphuggna, ehuru skotten nu hunnit växa ut ^{till} avsevärd tjocklek. Dyliga askar finns gott om på Kvissle gård i Trävattna. Samma skördemetod har emellertid varit allmän i samtliga till Falbygden hörande socknar, såsom Floby, Sörby, Gökhem, Vilske Kleva m. fl.

Skörden av löv hörde samman med fårskötseln; i och med att man upphörde med den, upphörde man också med lövskörden. Sälg, ask och asp gav det näringsrikaste lövet. Sälg och ask topphögs, någon gång även rönnen. Det betraktades som en värdefull naturtillgång, om gården hade god tillgång till äske / ask /, ty ej nog med att detta träd gav ett närande foder för får och hästar, utan det bar även långt rikligare med löv än något annat träd. Redan efter 3, högst 4 år kunde asken åter skattas på sina skott. De avhuggna grenarna buntades samman till kärvar, lövkarva, vilka

fick torka på platsen, där lövtäkten ägt rum. Fullt torra lades kärvarna in i någon luftig lada. I brist på utrymme inom hus, x lade man upp kärvarna i en stackliknande hög, ena lövhäs, utanför ladugården eller i ängen, där man huggit lövet.

För övrigt skördade man löv från björkar och aspar, båda dessa träd rothöggs. Omkring stubbarna efter fällda björkar växte x vanligtvis upp en hel krets av skott. Dessa björkebuska skördades efter några år och användes likaså till foder för fåren.

Hasselbuskarna höggs ned endast i de fall de inkräktade på åkern eller gräsväxten i ängen. Lövet ansågs dock allt för näringsfattigt och tillvaratogs ej.

Att skörda löv omnämndes av äldre personer med orden bruta löv. Man hade ont om skärande verktyg i gången tid. Kvinnor och barn hjälpte till genom att bryta av användbara grenar och att binda samman dessa till kärvar. När det led mot den tiden, att man skulle ut på lövtäkt, brukade äldre personer säga;

- Nu får vi lov å ut å bruta löv, nu ä dä dän tia.

Stubbarna efter fällda ekar kunde liksom björkstubbarna ge upphov till nya skott. Då dessa hunnit till den storleken, att det lönade sig att skatta dem på bark, höggs buskarna ned, varefter man drog av barken på störrar och telningar. Ekbark var en viktig saluvara och tillvaratogs i såväl den ena som den andra bygden. Rakvuxna störrar vässades och användes till staver i gärdesgårdar.

Uppgiften enligt egna minnen, dels enligt Hjalmar Hammar, Kvissle kvarn, född där 1886.

Alingsås den 27 sept. 1949.

L. Linnarsson

Upprensning av växande träd till redskapsvirke.

Västergötland.

Upprensning av växande enar för att sedan huggas och användas som staver i gärdesgårdar har jag ej hört talas om, men däremot torde det ha förekommit att man rensat upp entelningar för att få långt och bra korgvirke. Skulle dock tro att det endast förekom^t i enstaka fall.

Trävattna sn.

x

Däremot var det rätt vanligt att bönderna rensade upp växande träd och satte böjen / båge / på unga björkar för att få goda kroksbug / årder- /, slädmedar m. m. Det förekom även att man satte böjen på unga entelningar och rensade upp dessa för att få goda ekkäppar, ty så gott som varje fullvuxen man hade bruk för en sådan. Ingen gick utom gårds utan en ordentlig käpp i handen Den var ett stöd och försvarsvapen tillika. Ekkäppen ansågs tillförlitligast, ty den höll.

Enligt egna minnen. L. Linnarsson.

Skörd av lindtelningar.Västergötland.

/ Möjligen ett slag av hamling. /

Larv sn.

I södra delen av Larv ligger en gård med namnet Ranhult. Då jag i början av 1830-talet strövade omkring i en hage söder, om gården, lade jag märke till ett flertal gamla förvridna lindstammar, som låg på flyttblock eller större stenpartier som stöd undertill. Från dessa äldre stammar utgick flera yngre stammar, vilka stod upprätt. Jag har under senare år givit akt på lindar, var jag träffat på sådana, men har ej funnit några liknande dem, jag såg i Ranhults hage på 30-talet. Det förefaller mig som om man avsiktligt skulle böjt ned unga lindar över stenpartierna, där de ej inkräktade på gräsväxten, för att kunna skörda skott från de liggande stammarna. En sådan kunde ge upphov till en hel rad av skott, vilka man tid efter annan skördade för att tillvara bastet. Gården Ranhults ägor gränsar till den del av Hudene socken, som omnämnes med namnet Edsveden, och här har man i gången tid ägnat sig åt bastberedning, varom jag meddelat i tidigare uppteckningar. Närmare underrättelser kan dock ej erhållas numera.

Planterad oxel toppades.

Västergötland.

Larv sn.

På gården Storaheden i ~~Lxx~~ Larv står ett flertal oxlar, vilka nu hunnit till ~~å~~ den åldern att de en efter annan faller för vinden. Det är alltså mycket gamla oxlar. Anmärkningsvärt är att samtliga träd har tre till fyra stammar, i något enstaka fall t. o. m. fem. Uppleningen i flera stammar sker en till två alnar över marken. Då jag en gång talade med en äldre man på orten härom, förklarade han, att man i äldre tid avsiktligt drog upp oxlar med många stammar, vilket tillgick så att man toppade den planterade oxeln. Anledningen var närmast den, att man ville ha stor och vid krona och lättåtkomliga bär, ty dessa betraktades i äldre tid ej blott som en läckerhet utan de ansågs även vara närande. En eller ett par söndagseftermiddagar gick ungdomarna samman för att äta olebär. Beden förekom ännu så sent som på 1880-talet.

De söta och mjöliga oxelbären användes även som utdrysningssmedel för mjöl, då man bakade. Bären stöttes till mos, som utröändes i vatten, skal och kärnor silades ifrån, varefter ~~zzzzzz~~ man satte till mjöl och jäst i spadet. Detta bidrog till go häven

/ god jäsning / . I goda bärår samlade man in bär för vintern.
De torkade bären mjukades sedan upp i vatten och användes på samma sätt som här är berättat.

Allt virke efter oxlar tillvaratogs, ty det var hårdare och fastare än något annat virke. Det användes till kuggar i kvarnhjul m. m.

Enligt egna minnen och skilda berättare. L. Linnarsson.

Slättbygdens pilhäckar.Västergötland.

När bönderna på den västra slättbygden / Skara-Varaslättan / Edsvära sn. i medio av 1800-talet flyttade ut från byarna, inhägnades den ny-uppförda gården med en pilhäck. Den var billig i anläggning, och den växte fort upp till anseelig höjd. Pilhäcken var även ett förhållandevis gott skydd mot slättens kalla vindar, medan man väntade på "stormträden". Som sådana planterades mest björkar och popplar.

En annan fördel med pilhäcken var att den tid efter annan kunde skattas på bränsle. Visserligen blev det endast litet pinnved, men på den skoglösa slättbygden hade också sådan värde. Ännu på 1890-talet förekom dylika pilhäckar ganska allmänt. Jag har ännu i livligt minne en sådan häck, som omgav min morfaders gård, Lars-Andersgården i Borga, Edsvära socken. Det var en av de gårdar, som vid skiftet 1849-51 flyttades ut från byn. Gården var byggd i samma stil som de flesta andra av slättbygdens medelstora bondgårdar. Manbyggnaden låg längst fram, och vid sidorna om den låg tvenne flygelbyggnader, av vilka en rymde brygghus och slöjd-

bod med magasin ovanpå. Bakom och vid sidorna om manbyggnaden låg trädgården, vilken i sin tur omgavs av en pilhäck och stormträd.

Innan pilhäcken planterades, grävdes ett grunt dike utanför trädgården; jorden lades upp i en vall på den inre sidan. I denna vall planterades pilhäcken, vilket skedde medelst sticklingar i vallens yttersida. När pilhäcken vuxit upp, sträckte den sig till en del ut över diket. Redan efter några få år var häcken ett gott skydd. Klippning förekom ej, men när häcken blev för hög, högg man av de lägsta skotten. En och annan gång rothögg man.

Pilhäckarna var ett kärt tillhåll för spindlar och insekter av skilda slag. Den var ett gott skydd för blåsten, men den skyddade nästan för bra; luften innanför häcken blev unken och luktade pil. Man fann också att frukträden inte trivdes i den tillstängda luften. När därför stängseltråd och stängselnät kom i handeln, utbytte man pilhäckarna mot stängsel av detta slag.

Alingsås den 27 sept. 1949.

L. Linnarsson

Alingsås den 7 okt. 1949.

Herr Docenten Åke Campbell,

Uppsala.

Tack för brevet och frågelistan M 188, vilken jag med stort intresse läst igenom. Visserligen är det mesta, som efterfrågas, obekant för mig, men där finns dock en och annan fråga, som jag vid tillfälle skall besvara.

Min mening var att under den nu gångna sommaren göra några resor i uppteckningssyfte, men under sex veckor var jag hindrad på grund av sjukdom, sedan tillstötte sjukdom i familjen. Detta är också orsaken till att jag ej kunde besvara frågorna om hamling så utförligt som önskat och tänkt var.

Vad de liggande lindstammarna i Ranhults hage, Larvs socken, beträffar, kan jag ej besvara frågan hur de blivit liggande, innan jag besökt platsen än en gång, det är dock ovisst om jag kan göra resan denna höst. Att lindarna varit föremål för beskattning i en eller annan form är tydligt. Nu är linden ett ovanligt mjukt och böjligt träd. Givetvis finns det flera arter, men jag tänker i detta fall på den vildväxande linden. Man kan till exempel finna äldre lindar, där de nedre grenarna hänger nästan lodrätt ned utmed stammen. Jag skall anmoda någon att ta ett foto av en sådan lind, nu sedan lövet fallit. Eftersom de späda lindarna gav det bästa bastet, började man beskattningen i tid. Jag tänker mig att man vid beskattningen av de lindar, som nu är ifråga, stått på stenblocken och böjt ned lindstammarna mot dessa. Har stammarna blott

//

kommit i lutande ställning så mycket, att skotten slagit ut på den övre sidan, har stammarna tyngts ned så småningom av sin egen tyngd. Det kan även tänkas att man vid hamlingen skadat barken på den mot stenen vettande sidan, eller man har kanske avsigtligt gjort ett par grunda hugg tvärs över, varigenom man hindrade saven att stiga på den mot stenen vettande sidan. Följden vart att trädet växte krokigt och kom att luta in över stenblocket. Att man genom ingrepp av detta slag kunde inverka på trädets växt kände gångna släktled väl till.

Vad jag här skrivit är emellertid endast att betrakta som egna reflektioner. Frågan står alltså öppen, och om möjligt skall jag ge bättre besked, helst genom någon sagesman. Adolf Gustafsson i Stenunga, Hudene, sagesmannen, som jag utnyttjade för arbetsår och arbetsdagar, lever ännu. Jag skall uppsöka honom.

Beträffande redskapsvirke är ett faktum att man kunde sätta både på växande träd. Det har flera personer meddelat mig, och det har jag själv sett en gång, men mitt eget minne är ganska vagt, ty det tillhör barndomen. Vad jag minns är att far hade en dräng, som var särskilt härdig och omtänksam. En sommardag, då vi arbetade i en äng - möjligen röjning eller kanske slätter - alltnog drängen fann en grupp björktelningar omkring en stubbe, och här band han med vridna vidjor upp en av telningarna vid en större och kraftigare. Jag antar att han kvistade upp den senare. Hur han åstadkom bågen, kan jag ej erinra mig. ty barn likt fäste jag mig vid en enda detalj, och det var den fina fällkniven. Jag hoppas emellertid att jag skall träffa någon som kan redogöra för hur man "satte böjen". Jag återkommer alltså även beträffande denna fråga.

Förbindligast

L. Linnarsson

Liggande lindstammar.

Västergötland.

Larvs sn.

Vid besvarandet av Landsmålsarkivets frågelista M 188 omnämnde jag bl. a. att jag i början av 1930-talet uppmärksammat liggande lindstammar i en hage, vilket hör till gården Ranhult i Larvs socken. För några veckor sedan uppsökte jag samma hage för att se vad som fanns kvar av dessa säreget formade träd. Att allt skulle vara sig likt som för 20 år sedan kunde man ju inte vänta, ty under krigsåren har bönderna måst leverera betydande mängder ved till städer och samhällen såsom ersättning för kolen, och för att spara på den yngre och i växt varande skogen har man röjt upp äldre och mindrevärdiga träd. Till min glädje fann jag emellertid att jordägaren sparat en grupp gamla lindar på ett backkrön, ty även han hade fäst sig vid trädens egendommiga former. Om orsaken till att en del lindstammar blivit liggande, har jag fått följande förklaring, vilken tycks mig vara den sannolika.

Så länge bönderna skattade linden på bast, höll man den i buskform, ty de unga telningarna gav den mjukaste och bästa bas-

tet.

Genom beskattning gång efter annan sköt skotten upp så tätt att de stod som en vass över backarna. De yttre skotten i en sådan grupp vek sig utåt och blev ej sällan liggande på marken, ty linden är ett ytterligt mjukt och lättböjligt träd. Lindtelningar, som stod invid ett bergparti eller ett stenröse, lutade sig vanligtvis in över detta, Sådana telningar lät man växa vidare och med tiden bildade de liggande stammar, vilka man hamlade. Nya skott växte upp från den liggande stammens övre sida. På så sätt ~~äro~~ utnyttjade man berg- och stenpartier för produktiva ändamål.

När man upphörde med basttagningen, lämnade man lindarna att växa och utveckla sig vidare. De skott, som sköt upp från dessa lutande eller liggande stammar blev efter några år stora och tunga. Följaktligen tryckte de den liggande stammen ännu närmare berget med följd att den ormade sig än hit, än dit.

Enligt ägarens uppgift har dessa liggande lindstammar ruttat och fallit sönder under årens lopp utom i några få fall, ty en liggande lindstam har ej samma motståndskraft som en stående,

14
(3)

som har tillgång på sol och luft på alla sidor.

Närslutna foton visar i någon mån vad som finns kvar av här omnämnda lindstammar.

Sagesmän; Aug. Lidzén, hemmansägare och bosatt på Ranhult, död där i början av 1880-talet.

Th. Högman, född ¹⁸⁸⁸ på lägenheten Hultet som ligger i närheten av Ranhults gård, bosatt på Fåglavik.

Aron Gustafsson, född i Längjum 1885, bosatt på Fåglavik,

Upptecknare; L. Linnarsson.

En grupp lindar, vilka slagit rot vid sidan om en klipphäll.
Till höger ser man en gammal stam, som ligger helt tryckt mot berget.
På bildens mitt ser man en annan liggande stam, som på grund av ålder
ruttnat och brutits av. Dessa lindar har varit hamlade på den tiden
man skattade linden på bäst. Ranhult, Larvs s:n, Foto: sept. 1950.

16
(5)

Västergötland.

Larvs s;n

Gamla lindar med stammar som vilar på klipphällen. På bildens mitt synes en liggande lindstam, vilken huggits av eller kanske ruttnat bort. I bakgrunden ser man några yngre lindar. Ranhult, Larvs socken, Västergötland. Foto; sept. 1950.

Västergötland.

Larvs s;n.

På bildens mitt ser man en lind, som med flera stammar vuxit upp från en äldre hamlad stam. Så torde även vara fallet med linden, vilken står till höger. Mellan dessa lindar ser man en lutande lindstam, vars nedre del ligger helt nära marken. Ranhult, Larvs s;n.
Foto; sept. 1950.